

1. Johdanto

Suomen kielen itsenäisille paikkaa ilmaiseville elementeille on tyypillistä se, että ne toimivat sekä adpositioina että adverbeina. Adpositioina ne muodostavat lausekkeen genetiivi- tai partitiivisijaisen täydennyksen kanssa; täydennys ilmaisee kuvattavana olevan tilanteen kiintopisteen eli sijainnin suhteutuskohdan (esim. *Munkin sisällä on hilloa*). Adverbeina ne voivat toimia ilman minkäänlaista ilmipantua suhteutuskohtaa (esim. *Käykää sisään!*) tai siten, että kiintopiste ilmaistaan paikallissijaisella substantiivilla tai pronominilla (esim. *Leipuri pursotti hilloa munkkiin sisään*). Suomen *ulko*-kantaiset grammit *ulkona*, *ulkoa* ja *ulos* ovat tästä poikkeus: niitä käytetään (lähes) yksinomaan adverbeina.

Suomen grammeille on ominaista myös se, että niillä on useita eri taivutusmuotoja. Paikallissijat ovat grammien tyypillisimpiä muotoja; useimmiten niillä on olo-, tulo- ja erosijaisesta muodosta koostuva vajaa paradigma. Grammeissa esiintyy sekä nykyisin produktiivisia paikallissijoja (esim. ulkosijaiset *sisällä*, *sisältä*, *sisälle*) että vanhastaan lokaalisessa funktiossa toimineita ja nykyisinkin abstrakteiksi paikallissijoiksi nimitettäviä muotoja (essiivi *takana* ja translatiivi *taakse*). Mahdollisia muotoja ovat myös nykykielessä lokaalisesta kielipilliseksi kehittynyt partitiivi (esim. *takaa*) ja eräät historialliset sijat, joita ei nykyinäkökulmasta enää hahmoteta taivutusmuodoiksi (esim. *s*-latiivi *alas*). *Ulko*-grammien paradigma koostuu kolmesta viimeksi mainitusta tyypistä: essiivistä *ulkona*, partitiivista *ulkoa* ja latiivista *ulos*. Se pohjautunee nominivartaloon, jonka merkitys on ollut 'ulko-, kauka-' (Häkkinen 2004)¹.

Tämän tutkimuksen tavoitteena on selvittää, millaisten eli millaisina käsitteistettyjen tilanteiden kuvauksessa *ulko*-grammeja käytetään. Erityisen tarkastelun kohteena on, millaisiin kiintopisteisiin muuttujan *ulkona* olemisena kuvattua sijaintia suhteutetaan ja miten suhteuttaminen tapahtuu. Tarkastelen erikseen substantiivien paikallissijaisilla muodoilla (esim. *repusta ulos*) ja demonstratiivien proadverbimuodoilla (esim. *tuolla ulkona*) ilmaistuja kiintopisteitä. Tutkimukseni tarkoituksena

¹ Nykysuomen sanakirja mainitsee sanan *ulko* vaillinaisesti taipuvana substantiivina ja antaa esimerkin *Koira haisee ulolta* 'ulkona olleelta, ulkoilmalta'. Sanaa voinee pitää takaperoismuodosteena.

on selvittää myös, mitä grammien käyttö eri syntaktisissa tehtävissä paljastaa niiden kuvaamien sijaintisuhteiden käsitteistyksestä. Olen aiemmin (2008: 394–397) selvittänyt näitä seikkoja suomen *sisä*-grammien avulla ja havainnut, että tämän grammin tehtävät muodostavat jatkumon, jossa adpositiosta paljaaseen adverbiin siirryttäessä grammin vastuu myös kiintopisteen ilmaisemisesta kasvaa. Tehtäviltään suomen grammien enemmistöstä poikkeavien *ulko*-grammien tutkimus voi tuoda tähän kiinnostavaa lisävalaistusta. Hahmottelen tutkimuksessani *ulko*-grammien kuvaamissa tilanteissa mahdollisten kiintopistetyyppien verkostoa ja kuvaan sitä Talmy'n ensi- ja toissijaisten kiintopisteiden sekä ikkunoinnin käsitteiden avulla (Talmy 2000: 203–214, 257–309). Palaan näiden käsitteiden selvittelyyn tuonnempana.

Vaikka *ulko*-grammit ovat adverbeja, Google-hakukone paljastaa, että niitä käytetään jonkin verran myös postpositioina, esimerkiksi *Tavataan sairaalan ulkona tutussa paikassa*. On selvää, että *ulko*-grammit ovat alun perin olleet adverbeja ja että nykyinen postpositiokäyttö on uudennos. Tähän liittyy kaksi pohdittavaa kysymystä: grammien alkuperä yleisesti sekä postpositiokäytön synty nimenomaan *ulko*-grammin kohdalla. Valtaosa suomen grammeista on syntynyt genetiivisijaisen määritteen kanssa käytetyistä substantiivien paikallissijaisista taivutusmuodoista (esim. *sammal kallio/n kylje/ssä*). Tällaisen rakenteen kieliopillistuessa merkitys on tavalla tai toisella kiteytynyt (esim. tiivis kontakti > 'vieressä'), kuvattavaa sijaintisuhdetta tarkentaneesta määritteestä (*kallio*) on tullut kiintopisteen ilmaiseva täydennys ja paikallissijamuotoisesta sanasta on kehittynyt jakamaton kokonaisuus, joka sellaisenaan vastaa muuttujan ja kiintopisteen välisen suhteen ilmaisemisesta (esim. *vaja kallio/n kyljessä*). (Esim. Jaakola 1997: 136–138; Ojuskangas 2001: 195–197; Grünthal 2003: 45–115.) Miksi *ulko*-grammit ovat alun perin adverbeja, ja millaisissa konteksteissa ja miksi niiden postpositiokäyttö on syntynyt?

2. Aineisto ja grammien käyttöparadigma

Tutkimukseni pohjautuu Lauseopin arkiston (LA) murreaineistoon, josta olen poiminut kaikki *ulko*-grammien konkreettisten olioiden konkreettista sijaintia ilmaisevat tapaukset². Lauseopin arkiston murremateriaali on noin 800 000 sanan kokoinen sähköisesti koodattu korpus. Kriteerini täyttäviä *ulko*-grammien esiintymiä siinä on 239 kappaletta. Täydennän aineistoa Google-hakukoneella

² Olen jättänyt tarkastelun ulkopuolelle esimerkiksi viimeinen pari uunista ulos -leikin kuvauksissa ja ulkoa lukemisen tai osaamisen kuvauksissa esiintyvät grammien muodot.

tehtyjen internethakujen avulla ennen kaikkea grammien postpositiokäytön selvittämiseksi. Tällöin olen kirjoittanut hakukenttään esimerkiksi "auton ulkoa" tai "sairaalan ulkona"; valitsin täydennyksiksi erilaisia tyypillisiksi arvioimiani kiintopisteiden ilmaisuja ja hain kunkin kanssa kaikkia grammin muotoja. Tämä aineisto ei ole millään muotoa systemaattinen, mutta postpositiokäyttöä ei muulla keinoin saisi esiin.

Ulko-grammilla on olo-, ero- ja tulosijainen muoto, mutta niiden käyttö ei luonnollisestikaan ole tasapuolista: eri muotojen esiintymät näkyvät alla olevasta taulukosta, johon olen vertailuna perusaineistoni esiintymämäärille hakenut samojen muotojen esiintymät myös internetistä. Internetin materiaalin laidattomuuden takia näiden tietojen perusteella ei tietenkään voi tehdä varsinaisia tilastollisia päätelmiä, mutta huomiota kiinnittää se, että eri muotojen esiintymämäärien väliset suhteet ovat Lauseopin arkiston materiaalissa ja internethaussa hyvin samankaltaiset: tulosijan *ulos* esiintymät kattavat kaikista noin kolme neljäsosaa, olosijan *ulkona* noin neljänneksen ja erosijalle *ulkoa* jää rippeet.

	LA	Google 27.4.2010
<i>ulkona</i>	61	noin 1 290 000
<i>ulkoa</i>	8	noin 264 000
<i>ulos</i>	170	noin 3 150 000
YHT.	239	noin 4 704 000

Taulukko 1. *Ulko*-grammin muotojen esiintymät perusaineistossa ja Google-haun tuloksissa.

Grammien käyttö painottuu siis selvästi tulosijaiseen muotoon. Saman havainnon voi tehdä myös *sisä*-grammeista: niissäkin tulosijaisia muotoja käytetään huomattavasti enemmän kuin olo- ja varsinkin erosijaisia muotoja (Ojutkangas & Huumo 2010: 23–24). Palaan tähän seikkaan jaksossa 6. Erosijaisen muodon esiintymien vähäisyys ei ole yllätys, sillä erosijoja käytetään nominien taivutuksessa yleisestikin olo- ja tulosijoja vähemmän, ja esimerkiksi *rinnalla*, *rinnalta*, *rinnalle* -grammien käytöstä olen aiemmin aineiston perusteella tehnyt sen havainnon, että erosijaista muotoa ei oikeastaan käytetä lainkaan (ks. ISK s. 1179; Ojutkangas 2001: 199–200).

Kirjoitukseni seuraavassa jaksossa pohdin ensin hieman ulkona olemisen ja kiintopisteen käsitteitä sekä esittelen muutamia tutkimukseni kannalta keskeisiä teoreettisia työkaluja. Sitten selvittelen *ulko-*grammien merkitystä ja niillä ilmaistujen sijaintisuhteiden kiintopisteitä yleisesti (jakso 4), mutta lähemmässä tarkastelussa rajaan aineistoni niihin tapauksiin, joissa grammin yhteydessä on jokin kiintopisteeseen viittaava ilmaus. Ensin kohteena ovat ne tapaukset, joissa kiintopistettä ilmaisee paikallissijainen substantiivi(lauseke) tai pronomini (jakso 5). Tämän jälkeen tarkastelen sellaisia esiintymiä, joissa grammin yhteydessä on demonstratiivinen proadverbi kuten *siellä*, *tuonne* tai *täältä* deiktisessä käytössä (jakso 6). *Ulko-*grammien postpositiokäytön syntyä selvittelen omassa jaksossaan (7). Lopuksi kokoan tutkimukseni tulokset Talmyn (2000) huomion ikkunoimisen (*windowing of attention*) käsitettä hyödyntäen (jakso 8).

3. Missä on ulkona³?

Sanakirjoissa (KS, NS) *ulko-*grammit ovat kukin omana hakusananaan. *Ulkona* ja *ulos* saavat niissä perusmääritelmän 'jnk tilan tms. ulkopuolella' ja 'pois jnk sisästä, jstak t. jnk ulkopuolelle'. Edellä nähtiin, että erosijainen muoto *ulkoa* on frekvenssiltään aivan eri luokkaa kuin olosijainen *ulkona* ja tulosijainen *ulos*. Sanakirjoissa tulee esiin toinen *ulkoa*-muotoa paradigmastaan erottava seikka. Se on nimittäin muita muotoja tiukemmin kiinnittynyt grammille ominaiseen 'ulkoilmassa, taivasalla'-merkitykseen, jonka vastakohta 'rakennuksessa, kotona, huoneessa' on tyypillinen suomen *sisä-*grammeille (ks. myös Ojutkangas 2008). Kielitoimiston sanakirjassa 'us. ulkoilmasta rakennukseen' kuuluu *ulkoa*-muodon ensisijaiseen määritelmään, kun taas *ulkona-* ja *ulos*-muodoilla se on mainittu erikoismerkityksenä. Isossa suomen kieliopissa *ulkona* kuuluu adverbiryhmään, jonka jäsenet ilmaisevat etäisyyttä ja sijainnin suhteellisuutta, eikä sen merkitystä luonnehdita tarkemmin (ISK s. 639–640).

Kognitiivisen kielentutkimuksen perusajatuksiin kuuluu, että kielelliset ilmaukset – sekä sanasto että kieliopilliset rakenteet – perustuvat aina kielenkäyttäjän eli käsitteistäjän valintoihin. Sijaintia kuvattaessa keskeisiä kysymyksiä ovat, mihin huomio kohdistuu eli mikä olio valitaan etualaiseksi muuttujaksi, miten taka-alalle jäävä suhteutuskohta eli kiintopiste valitaan, kuvataanko tilanne

³ Kun puhun ulkona olemisen käsitteestä, tarkoitan samalla myös siihen liittyvää suuntaisuutta, jota ilmaistaan ero- ja tulosijaisilla muodoilla.

staattisena vai dynaamisena ja mistä näkökulmasta kuvaus tehdään. Usein käsitteistäjällä on valinnanvaraa, sillä kuvattavat tilanteet on voivat olla hyvinkin monimutkaisia; tilanteet tarjoavat siis monenlaisia käsitteistysmahdollisuuksia. (Esim. Talmy 2000: 225–230.) Tämän tutkimuksen kannalta keskeinen kysymys on, millaisia kiintopisteitä ulkona olemisen kuvauksissa käytetään ja millaisin kielellisin keinoin niitä ilmaistaan.

Kuvattavien tilanteiden monimutkaisuutta ovat korostaneet myös Levinson kumppaneineen (2003), jotka ovat tutkineet adpositioilla, morfologisilla sijoilla ja lokatiivisilla verbeillä ilmaistavia merkityksiä eri kielissä tavoitteenaan selvittää, mitkä ovat maailman kielissä keskeisiä ilmaistavia spatiaalisia käsitteitä. Heidän tutkimusmenetelmänään on ollut kerätä aineistoa laajan, erilaisia sijaintisuhteita esittävän kuvasarjan avulla. Tällainen menetelmä näyttää hyvin, miten erilaisia valintoja kielen käyttäjät voivat tilanteita kuvatessaan tehdä esimerkiksi sen suhteen, mikä valitaan kiintopisteeksi (mas. 499). Tutkijat mainitsevat myös, että "kielteisiä muuttujia" (*negative figures*) kuten halkeamia ja reikiä sisältävien sijaintisuhteiden kuvaukset hajaantuivat aineistossa voimakkaasti ilmaisukeinoiltaan (mas. 508). Niinpä ei ole ihme, että ulkona olemista ilmaisevia elementtejä ei tuoda artikkelissa millään tavalla esiin; ehkäpä niiden elisitoiminen ei ole aivan helppoa.

Englannin *out of* -kollokaatiota luonnehditaan ainoaksi prepositioksi, jolla voidaan ilmaista joltakin alueelta tai jostakin säiliöstä siirtymisen "kielteistä määränpäättä" (*negative destination*) (Quirk et al. 1985: 674, Cappelle 2001: 321). Vaikka *ulko*-grammilla kuvattu sijainti prototyyppisesti suhteutetaan kiintopisteeseen, jossa muuttuja ei ole, kartan silti nimitystä kielteinen. Sitä parempi nimitys *ulko*-grammien merkitykselle voisi olla käänteinen sijainti, lähtökohta tai määränpää, koska *ulko*-grammilla ilmaistu muuttujan sijainti on yhtä lailla olemassa muunkinlaiset sijainnit. Monet muutkin grammit ilmaisevat sellaista sijaintia, jossa muuttuja ja kiintopiste ovat erillään toisistaan: esimerkiksi *luona*, *luota*, *luo(kse)* ilmaisevat lähekkäisyyttä ja *viere/ssä*, *-stä*, *-en* suhdetta, jossa olennaista on lähekkäisyyden lisäksi lateraalisuus (*luo*-grammista Kittilä & Ylikoski tulossa). Millaisia sitten ovat *ulko*-grammeilla kuvattujen spatiaalisten suhteiden kiintopisteet? Tätä selvittelen seuraavaksi.

Lähtökohtana on, että *ulko*-grammien kuvaamissa tilanteissa on väistämättä mukana jonkinlainen säiliö⁴, jonka sisäpuolella sijaitsemista ilmaistaan suomessa sisäpaikallissijoilla tai *sisä*-grammeilla.

⁴ *Luo*-, *vieressä*-tyyppisten lähekkäisyyttä ja ei-sisältävyyttä ilmaisevien grammien kiintopisteen sen sijaan ei tarvitse olla säiliö, esim. *puun luona*, *seinän viereen*.

Nämä vastakohtat liittyvät tiiviisti toisiinsa, ja kuten Lakoff (1987: 271) huomauttaa, säiliö itse asiassa määrittyy sisäpuolen, ulkopuolen ja näitä erottavan rajan yhdistelmänä. Sisällä ja ulkona olemisen voikin nähdä käsitteinä, joita Talmy nimittää "keskinäisten yhteyksien tapahtumakehyksiksi" (*interrelationship event frame*; 2000: 258–260, 288–290). Ne koostuvat useasta osasta, jotka esiintyvät yhdessä systemaattisesti, eivät sattumanvaraisesti, ja yhden osan mainitseminen aktivoi muutkin. Osat määrittelevät toisiaan ja tuovat mukanaan sekä toisensa että sen kokonaisuuden, jonka ne muodostavat yhdessä.

Ulkona ja sisällä olemisen tapahtumakehyksiin kuuluvat siten säiliö kokonaisuudessaan, säiliön sisä- ja ulkopuoli sekä näitä yhdistävä (tai erottava) raja. Koska tapahtumakehykset koostuvat toisistaan riippuvaisista elementeistä, käsitteistäjä voi kiinnittää huomiota kokonaisuuteen ja sen osiin monella eri tavalla ja siten myös kuvata tilannetta monella eri tavalla (Talmy 2000: 289–290). Suomen sisäpaikallissijoilla ja *sisä*-grammeilla ilmaistuissa sijaintisuhteissa huomio kiinnittyy säiliön sisäpuoleen (Ojutkangas 2008), mutta näyttäisi siltä, että *ulko*-grammeilla kuvatuissa tilanteissa huomio voi jakautua ja kiintopistesäiliötä hyödynnetään useammalla tavalla: suhteutuskohtana voivat toimia säiliön sisä- tai ulkopuoli, näitä yhdistävä raja tai näiden kolmen erilaiset yhdistelmät. Tällainen käsitteistykseen monimuotoisuus voi olla ainakin yksi syy siihen, miksi *ulko*-grammit ovat adverbeja eivätkä postpositioita.

Talmy (2000: 203–214) ensisijaisen ja toissijaisen kiintopisteen (*primary vs. secondary reference object*) käsitteet ovat hyödyllisiä ulkona sijaitsemisen kiintopisteen hahmottamisessa. Talmy (mts. 203) mukaan on tavallista, että sijaintisuhteiden kuvauksessa hyödynnetään moninkertaisia ja monimutkaisiakin tilan käsitteistystapoja. Tyypillinen tapa on jaotella kuvattavan tilanteen suhteutuskohtat eli kiintopisteet kahteen tai useampaan osaan, ensisijaiseen ja toissijaiseen kiintopisteeseen. Talmy (mts. 204) esimerkkiä mukaillen lauseessa *Jaana on Erjan edellä* Erja on ensisijainen kiintopiste, mutta kuvattavaan tilanteeseen kuuluu myös toissijainen kiintopiste, jonka pohjalta edellä oleminen hahmotetaan. Tämän voisi ilmaista kielellisesti esimerkiksi lisäämällä lauseeseen *jonossa* tai *10 000 metrin kilpailussa*. Toissijainen kiintopiste voi olla sisältyvä (*encompassive*) tai erillinen (*external*). Sisältyvä toissijainen kiintopiste (STK) ja ensisijainen kiintopiste muodostavat yhtenäisen kokonaisuuden, ja näkökulmasta riippuu, kumpi kirjaimellisesti sisältyy kumpaan. Edellisessä esimerkissä ensisijainen kiintopiste (Erja) on osa sisältyvää toissijaista kiintopistettä (jonoa tai juoksukilpailijoiden osallistujien joukkoa), mutta esimerkiksi *ulko*-grammeilla kuvatuissa tilanteissa

suhde on toisin päin, kuten pian nähdään. Erillinen toissijainen kiintopiste (ETK) puolestaan on täysin erillinen ensisijaisesta kiintopisteestä. Esimerkiksi lauseen *Museo on joen tuomiokirkon puoleisella rannalla* kuvaamassa tilanteessa joki on ensisijainen ja tuomiokirkko siitä erillinen toissijainen kiintopiste. (Talmy 2000: 203–204, 208.) Jaksossa 5 sovellan näitä käsitteitä aineistoni tapauksiin, joissa kiintopiste on ilmaistu substantiivi(lausekkee)lla tai pronomiinilla.

4. *Ulko*-grammien prototyyppinen kiintopiste

Ihmisen elämässä perussäiliöitä ovat (asuin)rakennukset, mikä näkyy sekä *sisä-* että *ulko*-grammien kiteytyneinä vastakohtaisina merkityksinä 'rakennuksessa, kotona, huoneessa' ja 'ulkoilmassa, taivasalla'. Aineistoni perusteella rakennusta voikin pitää *ulko*-grammeilla kuvattujen tilanteiden prototyyppisenä kiintopisteenä: rakennus hahmottuu kiintopisteeksi valtaosassa aineistoni tapauksista (175/239 eli 73 %). Vielä hieman suurempi rakennus-kiintopisteiden osuus on niissä tapauksissa, joissa *ulko*-grammin kuvaaman tilanteen kiintopistettä ei ole pantu ilmi (114/147 eli 78 %). Tarkastele tässä jaksossa nimenomaan tällaisia tapauksia, esimerkkinä 1:

(1) Sitte ko 'minä 'tulin/ "matkalaukkuni kans ja "turkkini kans sinnes 'sisälle ni/ sitte 'sielä rupes tämä/ "Vanhuksen Kalle sanohan että niin voi "hyvänen aika senthäm 'miehet hoi meill- o 'hevoset "riisumata vielä 'ulukona ja / ja "miten täsä 'tarjetham 'mennä. (LA Veteli 4411 60)

Vaikka kiintopistettä itseään ei olisi ilmaistu sanallisesti, sen tyyppi käy eri tavoin ilmi tekstiyhteydestä. Tilannetta voidaan kuvata jollakin merkitykseltään spatiaalisella elementillä, johon *ulko*-grammi luo kontrastin. Edellisessä esimerkissä tällainen elementti on vastakohtaista spatiaalista suhdetta ilmaiseva *sisä*-grammi, mutta se voi olla myös nomini, kuten on esimerkissä 2a (*kamarissa*). Rakennus-kiintopisteen voi ilmaista myös kuvaamalla sellaista toimintaa, joka luontevasti ymmärretään rakennuksen ulkopuolella tapahtuvaksi (2b; pesuveiden pois kaataminen). Hyvin tyyppillisesti tällaista toimintaa kuvataan liikettä tai aiheutettua liikettä ilmaisevalla verbillä (2b ja c; *viedä* ja *mennä*).

(2a) No 'mamma "kävelöö "siin ja 'ihmetellöö sano- et/ a 'mikä mei "kammaris 'toiset lapset oliit "*ulkoon* ni/ mikä "mei "kammaris "iha niin ko ois 'piel laps "itkeent 'siel./ (LA Koivisto 8451 275)

(b) Ei 'iham mittääm 'pantu/ eikä "mittääh 'höpöttänym muuta kun 'pesi vaen ne/ 'jalat mutta 'sitte "itev 'vei "ulos sen "pesu'veen/ ja ne "jalat "paranivat [ihottumasta].// (LA Ylikiiminki 5251 131)

(c) 'Ei ne 'pimmeelläkä hirvinnä männäq 'ulos ollenkam 'mörkö tulloo. (LA Leppävirta 7221 235)

Toisinaan tuntuu houkuttelevalta luonnehtia *ulko*-grammin merkitystä sanomalla, että *ulkona* on 'ulkona'. Näin on erityisesti sellaisissa tapauksissa, joissa mikään rakennus ei luontevasti tarjoutu sijaintia tarkentavaksi kiintopisteeksi, kuten on esimerkissä 3. Koiruoho ei ole sisällä kasvatettava kasvi, ja se kasvaa Suomessa myös luonnonvaraisena⁵, mihin esimerkki nähdäkseni viittaa; saman voisi tässä ilmaista parafrasein *luonnossa* tai *villinä*.

(3) "Koiruaho kaiket käytetä "viäläkin kaiket joku 'lääkkeihi ja 'kaikki semmossi va ja sem.../ ni 'sitä ni semmossi "koiruaho kasvo 'ulkon ja se ol "aika väkevä./ (LA Taivassalo 0231 159)

Ulko-grammin perimmäistä merkitystä ei siis aina ole helppo luonnehtia ilman kehämäistä turvautumista *ulko*-kantaisiin sanoihin. *Ulkona* olemisen voikin hahmottaa yhdessä sisällä olemisen kanssa ikään kuin neljäntenä perusakselina (Fillmore 1982: 36–37; Ojutkangas 2005: 526, 2006: 23–24). Siinä missä edessä–takana-, päällä–alla- ja oikealla–vasemmalla-akselit hahmottuvat ihmisen kehon kautta, sisällä–ulkona hahmottuu ihmiselle elintärkeän ja ihmisen mittakaavaan istuvan (asuin)rakennuksen kautta. Aineistossani hentonä viitteenä tästä voi pitää muun muassa sitä, että rakennus-kiintopisteiden yhteydessä muuttuja on ihminen hieman useammin (72/175 eli 41 %) kuin kaikissa *ulko*-grammin kuvaamissa tilanteissa yhteensä (83/239 = 35 %).

Koska *ulko*-grammilla kuvatun tilanteen prototyyppinen kiintopiste on rakennus, sen voi jättää ilmaisematta kielellisesti; 'ei rakennuksessa' on keskeinen osa grammin itsensä merkitystä. Tämän takia *ulko*-grammit toimivat lähes yksinomaan adverbeina. Jos kiintopiste on jokin muu kuin rakennus, tarve sen ilmaisemiseen myös sanallisesti kasvaa jonkin verran. Seuraavaksi siirryinkin tarkastelemaan sellaisia tapauksia, joissa kiintopiste on ilmaistu substantiivi(lausekkeella) tai pronomilla.

⁵ Luonnontieteellisen keskusmuseon Kasviatlas, <http://www.luomus.fi/kasviatlas/maps.php?taxon=43393&size=1&year=2010> [8.12.21011].

5. *Ulko*-grammit ja substantiivilla ilmaistut kiintopisteet

Ulko-grammin yhteydessä on mahdollista viitata konkreettiseen säiliöön tai sen osaan sijaintipaikkana, lähteenä, väylänä tai kohteena. Rakennuksen tai huoneen (*kamarista, navetasta, riihestä, tupaan*) lisäksi kiintopiste voi olla esine (*repusta*) tai rakennelma (*uunista*). Kaikkien näiden osia hyödynnetään pääosin väylän ilmaisemisessa (*ovesta, katosta, veräjältä, uunin suusta*). Lisäksi sijaintia ja kohdetta implisiittisen, taka-alaisen säiliön (nimenomaan (asuin)rakennuksen) ulkopuolella voi tarkentaa maastoon tai ulkoilmaan viittaavilla sanoilla (*soille, tuulessa*).

Edellä kävi ilmi, kuinka tyypillinen rakennus on *ulko*-grammilla kuvatun sijaintisuhteen kiintopisteenä (175/239 eli 73 % kaikista aineistoni tapauksista). Tapauksissa, joissa kiintopiste on ilmaistu kielellisesti, rakennus-kiintopisteiden osuus on muita pienempi, 44/92 eli 48 %. Muun kuin prototyyppisen kiintopisteen hahmottamista ei siis yhtä helposti jätetä implisiittiseksi, vastaanottajan grammin yhteydestä pääteltäväksi. Selvän ryhmän tässä muodostavat muun muassa ne tapaukset, joissa kuvataan rakennuksesta poistumista väylä-kiintopisteen avulla (*ulos ovesta* -tyyppi).

Taulukossa 2 esitän, miten *ulko*-grammilla kuvattujen tilanteiden kiintopisteitä voi jaotella. Lähtökohta on, että ulkona olemisen ensisijainen kiintopiste on aina säiliö; kuten edellä totesin, säiliö määrittyy paitsi kolmiulotteisen sisätilan myös sen ulkopuolen ja sisä- ja ulkopuolta erottavan rajan mukaan.

ESIMERKKI	ILMIPANTU KIINTOPISTEEN OSA	GRAMMIN SEURALAISEN MERKITYS	ILMIPANNUN KIINTOPISTEEN TYYPPI
<i>ulkona pihalla</i>	ULKOPUOLI	sijainti	sisältyvä toissijainen
<i>ulkona talosta</i>	SÄILIÖ	lähde	ensisijainen
<i>ulkona ikkunasta</i>	RAJA	väylä	sisältyvä toissijainen
<i>ulos pihalle</i>	ULKOPUOLI	kohde	sisältyvä toissijainen
<i>ulos talosta</i>	SÄILIÖ	lähde	ensisijainen
<i>ulos ikkunasta</i>	RAJA	väylä	sisältyvä toissijainen
<i>ulkoa pihalta</i>	ULKOPUOLI	lähde	sisältyvä toissijainen
<i>ulkoa taloon</i>	SÄILIÖ	kohde	ensisijainen
<i>ulkoa ikkunasta</i>	RAJA	väylä	sisältyvä toissijainen

Taulukko 2. *Ulko*-grammilla kuvattujen sijaintisuhteiden kiintopisteiden tyypittely.

Taulukon 2 kiintopisteen osa -sarake ilmaisee, onko ensisijainen kiintopiste ilmipantu tilanteen kuvauksessa (säiliö-tyyppi) vai ei (ulkopuoli- ja raja-tyypit). Kolmas sarake kertoo, millä tavoin grammin seuralainen täsmentää *ulko*-grammin tekemää kuvausta: ilmaiseeko se staattista sijaintia vai liikkeen lähdettä, väylää tai kohdetta. Viimeisessä sarakkeessa on Talmyn luokittelun mukainen luonnehdinta siitä, millaista kiintopistettä grammin seuralainen ilmaisee. Koska *ulko*-grammeilla kuvattujen sijaintisuhteiden kiintopisteen on oltava säiliö, sitä on syytä pitää kokonaisuudessaan ensisijaisena kiintopisteenä. Säiliöön kiinnittyvä ulkopuoli ja raja puolestaan ovat sisältyviä toissijaisia kiintopisteitä silloin, kun niihin viitataan ilmipannusti. Toisin sanoen vaikkapa taloon säiliönä liittyy myös sen ulkopuolinen tila (esim. piha), jota voidaan hyödyntää kuvauksessa STK:nä. Säiliön ulkopuoli on kiintopisteenä toki rooliltaan ohuempi kuin sisä- ja ulkopuolen välinen raja, mutta sen voi ymmärtää yhtenä lisäkeinona kiinnittää sijaintisuhteen kuvaus laajempaan yhteyteensä, sisällä-ulkona-akseliin. Ensisijainen kiintopistesäiliö on siis taustalla myös niissä tapauksissa, joissa näkyvisä on STK:n ilmaus.⁶ Seuraavaksi tarkastelen kutakin *ulko*-grammin muotoa vuorollaan ja selvitän niiden kanssa käytettyjen kiintopisteilmausten ensisijaisuutta ja toissijaisuutta. Selvitän myös, millaisia kiintopisteyhdistelmiä eri grammien kanssa käytetään.

⁶ Erillisiin toissijaisiin kiintopisteisiin palaan myöhemmin grammien demonstratiiviseuralaisten analyysin yhteydessä.

Ulos on grammin muodoista kaiken kaikkiaan taajakäyttöisin, mutta sen ja *ulkona*-muodon välillä on hyvin selvä ero siinä, ilmaistaanko kiintopiste niiden yhteydessä kielellisesti vai ei. Aineistoni *ulkona*-grammin sisältävistä kuvauksista vain neljänneksessä (15/61 eli 25 %) on kielellinen kiintopisteen ilmaus, kun taas *ulko*-grammin kohdalla niitä on 73/170 eli 43 %. Selitys on yksinkertainen: *ulos*-grammilla vaihtoehtoja on tarjolla enemmän, sillä sen yhteydessä on tavallista ja luontevaa ilmaista kiintopisteestä sekä lähde, väylä että kohde (4a–c). Lähde on ensisijainen ja väylä ja kohde ovat sisältyviä toissijaisia kiintopisteitä.

(4a) Ja kyl nek "kaikki ne/ 'levittivä/ taas 'sit siält '*repustas- ulos* ja 'taas/ takasi./ (LA Sammatti 1731 324)

(b) "Ol semmone "savusauna siäl "savu 'päästetti "*ulos- "ovest* ja '*luukust.*// (LA Eura 0041 47)

(c) No "aina 'ne "toukokuus lasettiin/ ni/ '*ulos/ "soile.*/ (LA Rautu 8611 666)

Ulkona-grammin yhteydessä on mahdollista tarkentaa sijaintia olosijaisella STK:n ilmaisulla (5a) ja ilmaista ensisijainen kiintopistesäiliö lähteenä, mutta aineistossani tällaisia tapauksia ei ole. Esimerkki 5b on saatu Google-hakukoneen avulla hakulausekkeella "*ulkona koulusta*". Olosijainen *ulkona* sisältäneen erityisen selvästi grammin perusmerkityksen 'ei rakennuksessa', joka ei näytä kaipaavan tarkennuksia.

(5a) Siällä... '*ulkona "tuulessa/ "pakkasessa* 'jäätäväk ku/ 'tosta mennee/ "lämmintä 'henkee./ (LA Sääksmäki 3051 239)

(b) Sen jälkeen olet valmis ja *ulkona koulusta* ja toivottavasti töissä. (<http://apareena.arvopaperi.fi/forum/msg/id=sf/msg=6961084/> 14.5.2010)

Esimerkissä 6 on olosijainen *ulkona* väylän ilmaisun yhteydessä. Kiinnostavaa siinä on epäsuora kerronta, näkökulmien vaihtelu ja suuntainen aistihavaintoverbi *nähdä* (aistihavaintoverbien suuntaisuudesta Huumo 2004). Ensisijainen kiintopistesäiliö on asuinrakennus, jonka sisällä olemiseen kertojan referoima puhuja viittaa kahdesti demonstratiivilla *siellä*. Puhuja itse on säiliön ulkopuolella, mihin hän palaa ensimmäisen *siellä*-viittauksen jälkeen tarkentaessaan näköhavaintonsa suuntaa ensin

olosijaisella *ulkona*-muodolla ja sen jälkeen näköhavainnon väyläksi asettuvalla *lasista*-sanalla, joka ilmaisee STK:n (ikkunan). Lopuksi näköhavainnon kohteen sijainti sisällä kiintopistesäiliössä toistetaan *siellä*-demonstratiivilla.

(6) Nii/ ku hän 'tuli/ 'kaivan...nosta 'siihen/ kortteeripaikhan niin sano että hän *näki* 'heti että/ '*sielä* 'istu/ '*ulukona* jo '*lasista* että '*sielä* istuu "niil 'levijähartjoinem 'mies ja 'siinä/ niin./ (LA Veteli 4411 457)

Esimerkin 6 tyyppisessä tapauksessa on kyse niin sanotusta fiktiivisestä liikkeestä: kuvatussa tilanteessa olosijainen grammi ilmaisee muuttujan staattista sijaintia ja erosijainen STK:n ilmaus kuvastaa aistihavainnon käsitteistämistä suuntaisesti, fiktiivisenä energiavirtana (Talmy 2000: 115–116).

Aineistossani on vain yksi tapaus, jossa erosijaisen *ulkoa*-grammin yhteydessä on substantiivilla ilmaistu kiintopiste, tässä tapauksessa ensisijainen kiintopistesäiliö kohteena (7a). Esimerkit 7b ja 7c ovat Google-haun tuloksia; niissä lähde (b) ja väylä (c) toimivat sisältyvinä toissijaisina kiintopisteinä.

(7a) Et 'sillo mä "näi sik 'kerran ko/ 'isänt tul- *ulko* '*tuppa* sanoma/ tulkka nyk "kattoma naise 'akkunast- et/ et nys 'Seppälä mäest tule "pyär- alas semmone 'miäs- 'alas ko 'aja "pyärän kans./ (LA Karjala Tl 0311 122)

(b) Tarkastajilla on skannerit, joilla saa selville avoinna olevat televisiot vaikka *ulkoa pihalta*. (http://www.perhe.fi/keskustelut/alue/2/viestiketju/122686/_kaak_televisioluvantarkastaja_14.5.2010)

(c) Muistan hänen punaiset lapaset, kun hän heilutti niitä *ulkoa ikkunasta* ja huusi että tämän jälkeen juodaan kaakaota. (<http://www.tiede.fi/keskustelut/tiedevitsit-kiertoon-f21/letun-suuri-fiktiivisyysketju-t36189.html> 14.5.2010)

Edellä mainitsin, että on mahdollista myös yhdistää kiintopisteen eri tahoihin viittaavia ilmauksia ja siten piirtää tilanteesta tarkempaa ja dynaamisempaakin kuvaa. Esimerkki 8 on kuitenkin aineistoni ainoa tapaus, jossa näin tehdään kahden substantiivilausekkeen avulla; siinä ilmaistaan sekä liikkeen

lähde (ensisijainen kiintopistesäiliö uuni) että kohde (STK korsteeni). Esimerkissä on grammin tulosijainen muoto *ulos*; *ulko*-grammien käyttö kokonaisuudessaan painottuu selvästi tulosijaisuuteen (vrt. taulukko 1), mikä on grammeille ominaista muutenkin. Ojutkangas ja Huumo (2010: 42) esittävät, että tähän voisi olla syynä mm. grammeilla tehtävän kuvauksen tarkkuus ja ihmisen taipumus käsitteistää tilanteita päämäärän pysyvyyttä korostaen (Talmy 2000: 265–279, 306–307; myös Ojutkangas 2008: 390–391). *Ulos*-grammin mahdollisuus toimia monenlaisten kiintopisteilmausten kanssa on nähdäkseni sopusoinnussa näiden seikkojen kanssa.

(8) No se 'verettiin "tohoo/ 'uunist- "uloos/ 'toho/ 'korstenii./ (LA/murre Vihti1771 320)

Aineistoni perusteella selvästi tavallisempaa on, että kuvaa rikastetaan demonstratiivin avulla, jolloin mukaan tuleekin erillinen toissijainen kiintopiste. Tarkastelenkin seuraavaksi demonstratiivien ja *ulko*-grammien yhteisesiintymiä. Taustaksi todettakoon, että *ulko*-grammien ja demonstratiivien yhteisesiintymistä voi helposti erottaa joukon, jossa demonstratiivi on selvästi anaforinen: *ulos*-grammin yhteydessä lähdetä ilmaiseva demonstratiivi viittaa aineistossani aina aikaisemmin tekstissä käsiteltyyn säiliöön. Esimerkissä (9) on kyse uunin puhdistamisesta ennen leivän paistamista:

(9) Sitä oli 'vähä "vaikia sit/ se "suala täyty "luutiis siält- 'uloos sit ja ku se oli 'aikas siäl- 'oikeem "pärikänny/ ni se 'täyty luutii ja kyl siält 'sai "silmilles piäj "ja./ (LA Vihti 1771 393)

Tällaiset tapaukset eivät nähdäkseni eroa edellä käsittelemistäni muuten kuin STK:n ilmaisevan sanan sanaluokan osalta. Jatkossa keskitynkkin demonstratiivien deiktiseen käyttöön.

6. *Ulko*-grammit ja demonstratiiviset lokatiiviset proadverbit

William Hanks (esim. 1992, 2005) on jaotellut demonstratiiveja niiden relationaalisten, indeksisten ja referentiaalisten ulottuvuuksien mukaan ja korostanut, että demonstratiivien merkitys ei ole ensisijaisesti spatiaalinen. Ulottuvuuksista relationaalinen tarkoittaa sitä, että demonstratiivit ilmaisevat viittauksen kohteena olevan tarkoitteen kuuluvuutta tai kuulumattomuutta puhujan ja kuulijan huomiopiireihin. Indeksinen ulottuvuus tarkoittaa sitä, että demonstratiivit sisältävät tiedon taustasta, jonka kautta viittaus tulkitaan, ja referentiaalinen ulottuvuus merkitsee, että ne myös kuvaavat viittauksen kohteena olevaa tarkoitetta jollakin tavoin. Olennainen seikka demonstratiivien käytössä

on, että näiden ulottuvuuksien avulla kuvattavasta tilanteesta voidaan nostaa esiin eri puolia, esimerkiksi ottaa kantaa siihen, millaista huomiota puheena olevaan olioon odotetaan kohdistuvan (mm. Hanks 2005: 198; Etelämäki 2008: 26).

Hanksin ajatuksia ovat suomen demonstratiiveihin soveltaneet mm. Laury (1996, 1997, 2005), Seppänen (1998) ja Etelämäki (2005, 2006, 2008). Vilkkaasta tutkimuksesta huolimatta demonstratiivien suhdetta nimenomaan paikan ilmauksiin ei ole tästä näkökulmasta tutkittu, onhan keskeistä ollut juuri demonstratiivien ei-spatiaalisten tehtävien selvittäminen (Etelämäki 2008 tosin käsittelee hieman myös spatiaalisissa tehtävissä toimivia demonstratiiveja). Toisaalta spatiaalisten ilmaisukeinojen yhteyksiä kielenkäytön ajallisiin ja sosiaalisiin raameihin, joissa demonstratiiveilla on tärkeä tehtävä, on toistaiseksi tutkittu melko vähän (esim. Mühlhäusler 2001). Seuraavan esitykseni tarkoituksena on paitsi havainnollistaa *ulko*-grammin merkitystä myös pohtia yleisemmin demonstratiivien ja spatiaalisten grammien yhteisesiintymiä. Minkä näkökulman demonstratiivi tuo sijainnin kuvauksesta esiin? Mikä on demonstratiivin ja kuvattavan tilanteen kiintopisteen suhde? Taustaksi esittelen kuitenkin ensin suomen demonstratiivit edellä mainittujen ulottuvuuksien kannalta. Tässä nojaan ennen kaikkea Etelämäen tutkimuksiin, sillä hänen näkemyksensä tuntuvat sopivan parhaiten myös käsillä olevaan aineistoon.

Etelämäen (2006: 96–110, 116–117, 200–202; 2008: 26, 28, 44) mukaan suomen demonstratiivien⁷ merkityksessä on olennaista se, onko huomion kiinnittäminen viittauksen kohteeseen relevanttia vai ei. Tämä liittyy referentiaaliseen ulottuvuuteen: *Tämä/täällä* ja *tuot/tuolla* ilmaisevat viittauksen kohteen olevan referentiaalisesti avoin eli että siihen on tarpeen kiinnittää huomiota, jotta kuvattu tilanne voidaan tulkita tarkoitettulla tavalla. Käyttämällä referentiaalisesti avoimia demonstratiiveja puhuja voi viitata tarkoitteisiin, joiden meneillään oleva kuvaus on keskustelussa kesken ja joiden käsittely tulee jatkumaan. *Tämä/täällä* toimii lisäksi erityisesti tilanteissa, joissa viittauksen kohteelle annetaan jollakin tavoin uusi tulkinta. *Se/siellä* puolestaan kertoo, että viittauksen kohde meneillään olevan tilanteen kuvauksen kannalta riittävän tunnettu eli sitä tarvitaan kuvauksessa mutta siihen ei

⁷ Nimitän demonstratiivisia pronomineja ja lokatiivisia proadverbeja lyhyesti demonstratiiveiksi ja käsittelen niitä yhdessä. Yhteinen nimitys ja käsittely on perusteltua siksi, että pronomien ja proadverbien merkitykset vastaavat tosiaan (ISK s. 715; myös Etelämäki 2008: 40); pronominit ja proadverbit kuuluvat oikeastaan samaan paradigmaan. Aineistossani huomion kohteena on nimenomaan proadverbeja. Etelämäki (2006) sen sijaan on rajannut proadverbit tutkimuksensa ulkopuolelle.

tarvitse kiinnittää erityistä huomiota. Niinpä *se/siellä* on referentiaalisen avoimuuden suhteen indifferentti. (Etelämäki 2008: 30–39.)

Demonstratiivien indeksinen ulottuvuus osoittaa näkökulman, josta käsin tilanne tulkitaan, eli kyse on oikeastaan siitä, näkevätkö puhuja ja kuulija viittauksen kohteen samalla tavoin vai eivät. Etelämäen (2006: 118, 199) mukaan *tämä*-demonstratiivi eroaa muista siten, että sen indeksinen tausta on epäsymmetrinen: demonstratiivin käyttöhetkellä vain puhuja tietää, miten viittauksen kohde tulkitaan. Keskustelun molemmat osapuolet kiinnittävät kyllä viittauksen kohteeseen huomiota, mutta *tämä/täällä*-demonstratiivin avulla puhuja esittelee sen tavalla, joka on puhehetkellä vain hänen tiedossaan. Indeksisenä taustana toimii siis puhuja yksin. *Tuo/tuolla*- ja *se/siellä*-demonstratiiveilla tehdyn viittauksen indeksinen tausta sen sijaan on symmetrinen, sillä sekä puhujalla että kuulijalla on yhteinen käsitys siitä, mikä puheena oleva olio on ja mikä on sen rooli meneillään olevassa kommunikaatiossa (osoitetaanko siihen huomion arvoisena vai viitataanko siihen vain riittävän tuttuna). (Etelämäki 2008: 44; myös Laury 1997: 59–61, 75; Etelämäki 2005: 14, 25, 2006: 19–20.)

Etelämäen (2006: 198–200) mukaan demonstratiivien relationaaliset ominaisuudet ovat seurausta niiden referentiaalisista ja indeksisistä ominaisuuksista. Tästä näkökulmasta *tämä/täällä*-demonstratiivi voi ilmaista, että viittauksen kohde kuuluu puhujan huomiopiiriin (tai että viittaus on puhujakeskinen), koska keskustelun molempien osapuolten on kiinnitettävä kohteeseen huomiota mutta puhehetkellä vain puhuja tietää, millaisen tulkinnan kohteelle antaa. *Tuo/tuolla* voi ilmaista, että viittauksen kohde kuuluu molempien huomiopiiriin, koska puhujalla ja kuulijalla on yhteinen käsitys siitä, miten huomion arvoinen kohde tulkitaan. *Se/siellä* taas ei ota kantaa huomiopiireihin, koska sillä vain viitataan riittävän tunnettuun tarkoitteeseen, johon ei kiinnitetä erityistä huomiota. (Huomiopiireistä hieman toisin myös Laury 1997: 59–60; ISK s. 711–712).

Demonstratiivien indeksinen ulottuvuus on demonstratiivien ja grammien yhteisesiintymien tarkastelun kannalta kiinnostavaa. *Ulko*-grammin (ja muidenkin grammien) yhteydessä esiintyvän demonstratiivin indeksinen tausta on nimittäin samalla erillinen toissijainen kiintopiste (ETK): se ei ole suoraan yhteydessä ensisijaiseen kiintopistesäiliöön eikä ole osa sitä. Talmyn (2000: 212) mukaan tällaisten erillisten toissijaisten kiintopisteiden sijainti toimii oppaana, jonka avulla muuttujan sijaintia luonnehditaan, ja niiden käyttöä voikin nimittää tienviittaperustaiseksi (*guidepost-based*). ETK:n "sijaintia" ei

tietenkään pidä käsittää kirjaimellisesti. Koska demonstratiivit ovat deiktisiä elementtejä, ne tulkitaan aina suhteessa sekä ympäröivään spatiaaliseen, sosiaaliseen että tekstuaaliseen kontekstiin. Demonstratiivien indeksiset taustat eivät ole fyysisiä sijaintipaikkoja vaan puhujien tiedollisia "lokaatioita" diskurssissa. (Laury 1997: 77; ISK s. 1356–1357; Etelämäki 2006: 105.) Toisaalta indeksinen tausta on mukana myös demonstratiivien relationaalisessa ulottuvuudessa, joten sekin on otettava huomioon erillisiä toissijaisia kiintopisteitä tarkasteltaessa; kiintopiste itse on nimenomaan relationaalinen elementti. Muutenhan *tuotuolla-* ja *se/siellä-*demonstratiivien ilmaisemissa erillisissä toissijaisissa kiintopisteissä ei olisi mitään eroa.

Tarkastelen seuraavaksi demonstratiivien ja *ulko-*grammin yhteisesiintymiä. Niissä keskeiseksi seikaksi nousee omakohtaisuus tai sen puute. Aineistoni *tuolla ulkona, tuonne ulos* -tyyppiset esiintymät sijoittuvat kerronnassa poikkeuksetta jaksoihin, joissa puheena on haastateltavan omakohtainen kokemus. Tämä käy hyvin selväksi vertaamalla näitä esiintymiä tapauksiin, joissa demonstratiivi on *siellä* tai *sinne*. Esimerkissä 10 on kyse kertojan omasta toiminnasta, kun taas esimerkissä 11 kerronnan osaksi nousee naapurin toiminnan kuvaus.

(10) AR 'Meilläeq ol' "suur "kirnu.

AR 'Kolomekymmentä litroo sopi 'kermoo siihe.

AR Se 'kaks 'kolome kertoo viikkoo kun 'kirnuttii / 'sitä sae veäntee jotta sitä ol' ihaj jo 'uuvuksissa ku se 'oekkeen / 'kammila 'viänettiin./

AR Se ol' vuan 'käs'voimim 'pelattava 'voeks./

AR 'Siitä kun tul' 'iso pytty 'voeta / 'siitte se kuv 'vein kansap "puhistettii 'siitte "suolattii 'siitte laitettiin "palloi / 'ol' 'siinä työtä./

AR 'Kesäseen- aekaa kun ei olt vielä / niitä semmossii 'jähytysaeneita nii kun 'nykyaekana o ni / 'se kun / 'iltasilla 'aorinko laskeotu niim 'minnäet *tuonneq* "ulos veim 'pöyväj ja minä sitte 'siellä laattelim 'palloe sev 'voen.

(LA Liperi 7881 591–596)

(11) AK 'Ei mull- ol 'lasiakam minä 'lujen 'kumminkin.

LR Minä en näem mittään ilman näitä laseja.

AK 'Ni / kun / "juuri 'tyttäreni sano että / että 'ette te 'me... om "mennyv 'vaan sinne / 'nykkä(n
'silmiänne / 'näyttään / ja / "ottaal 'lasia./

AK 'Minä sanon 'kum minä on nyr ruvennu "uurestaan 'näkkeen niim minä aattelin että 'mitä minä
'haitakseni niitä "otan.

LR Kova vastus niistä on.

AK 'Nii "on / 'om minä "tiän 'sen.

LR Niitä täytyy aina hakkeej joka paikasta.

AK Kylä minä "tiän nin 'kovin kun se / 'semmonen... yks "Mikkolar rouva / 'jok- on siinä meirän
'naapurina nin 'kun se tulee "meillen nin / "talvellakin ni / 'voi 'voi kun se 'ottaa ne 'lasip "päästä ja
'kun se niitä "hiastaa kun ne / 'sitte / 'ruppee "vettä vuataan ku se "sisällep pääsee ja 'ne oj "jäätyneet./

AK *Siällä...* 'ulkona "tuulesa / "pakkasessa 'jäätyväk ku / 'tosta mennee / "lämmintä 'henkee./

AK 'Sill- on "kova tuska niistä / 'ennenkö (siittä 'näkkee.

AK "Jääp puttoilee 'pois sitte kun se niitä 'ruakkoo "voi hyvä...

AK 'Minä sanon 'em minä nym "millääm 'minä sanon niin- 'em minä / "tahtos / 'ollenkan./

(LA Sääksmäki 3051 231–242)

Esimerkin 10 tapaisissa tilanteissa *tuo/tuolla*-demonstratiivi tuo tilanteeseen indeksisen taustan eli ETK:n (meneillään olevan, kuvattavasta tilanteesta erillisen kerrontatilanteen), joka on symmetrinen eli puhujalle ja kuulijalle yhteinen. Tästä kiintopisteestä käsin puhuja osoittaa referentiaalisesti avoimeen eli huomion arvoiseen tarkoitteeseen. *Tuo/tuolla*-demonstratiivin merkitykseen kuuluu puhujan ja kuulijan yhteinen huomiopiiri, jonka avulla kertoja kutsuu kuulijan tunnistamaan puhujan omakohtaisen, toiseen ajankohtaan sijoittuvan kokemuksen. *Tuo/tuolla*-demonstratiivia käyttämällä puhuja osoittaa, että hänen oma näkökulmansa ja kokemuksen omakohtaisuus ovat tulkinnassa olennaisia. On aivan mahdollista, että *tuonne*-demonstratiivin käyttöön liittyy myös osoitusele, jolla viitataan konkreettiseen paikkaan keskustelupaikan ulkopuolella, mutta tämä mahdollinen spatiaalinen merkitys ei sulje pois sitä, että demonstratiivilla on muitakin merkitystehtäviä. Toimintaan ulkona viitataan tämän maininnan jälkeen kerran *siellä*-sanalla: viittauksen kohde on sama, mutta keino, jolla viittaus tehdään, tuo mukanaan eri merkityksiä (pelkän viittauksen riittävän tunnettuun tarkoitteeseen). Esimerkissä 11 *siellä* taas osaltaan vahvistaa, että silmälasien käyttö ei totisesti kuulu puhujan omakohtaisten kokemusten joukkoon: viittaava demonstratiivi käsittelee kerronnan kohteena olevaa

tilannetta, toisen ihmisen kokemusta, yksinkertaisesti riittävän tunnettuna eikä varsinaisesti huomion arvoisena. Demonstratiivi *siellä* tuo kuvaukseen ETK:n, mutta se ei vie tilannetta samalla tavalla eteenpäin kuin jatkoa lupaava *tuolla ulkona* -tyyppisissä tapauksissa vaan on paremminkin staattinen ja tilanteen toteava. Vastaavan vertailun voi tehdä esimerkeistä 12 ja 13, joissa molemmissa kuvataan sijaintia merellä.

(12) OI Tiedättekö hylkeenpyynnistä jotakin, koska se on loppunut.

OK See o nim 'piänes määräs 'kaiken tääl- ollukki että / em minä 'oikken tiärk kyl 'viimese vuasisara 'alkupualelakki ni / sitä viäl 'oli / että / kosk "yksiki mejän kylä / 'miähist ni / jouru... / tuli / "etelävirta ja "itätuuli ja erotti 'jäät ja vei *tonn- "ulos* ja jouru ton / 'lännem pualel 'Isonkari sink "kantti. //

OK Ja / sit / 'mejän kylä / vuarelt sit "kiikaritten kans 'katotti ni / 'nähti et se "jää sink 'kiine ot ja / 'mentti "siält sit 'hakema ni / saatti siält "äijä . //

(LA Kustavi 0242 148–150)

(13) AA Kerttokaas siit hylkkempynnistä.

VL Joo / no em "mää... 'minul- ol sem 'paremmpa 'tiatto. /

VL Mää olen- ol 'sillo 'niiv "vähäne 'viäl taikk- ollek minu "ollukkan kon 'tääl nämä oliva nua 'kalastaja ni / 'kävivä hyljestämäs "talvel (taik 'keväste (sillo // tual 'Länneaulain takan ja 'Pietarin takan ja. /

VL Sillo 'ol 'hylkkeit- enemä 'viäl.

AA Pietarin takan.

VL Nii "Isom Pietarin 'takan ja 'siäl.

KW Mikä se Iso Piatarin o.

VL Se o 'semmonen... 'jylhä / 'kallioinen "kari ja / (ja se on "tuast ko 'ny / 'Pirskeristäki "lähretä ni se o siin "Rauma välil... 'ulkon / kaukan sanota "Isoks Piatariks. //

VL Siit "Länneaula(in / "kallio ni se o *siäl- 'ulkon* ja kaikist- 'ulommaine / ja siäl "hylkke ennem "mateloittiva mut 'nekkin- o "häven.

(LA Luvia 0011 256–264)

Näissä esimerkeissä *ulko*-grammin merkitys on kiteytynyt 'avomerellä, etäällä rannasta, saarista', mutta erityisen kiinnostavaa niissä on demonstratiivin käyttö. Esimerkissä 12 on selvästi kyse tilanteesta, jossa puhuja on itse ollut toimijana tai havainnoijana mukana – tai ainakin puhuja kertoo

tapauksen kuin hän olisi kokenut sen itse. *Tuo/tuolla*-demonstratiivi ilmaisee kuvattavan paikan olevan huomion arvoinen, ja huomionarvoisuus seuraa omakohtaisuudesta. Omakohtaisuuteen viittaavat myös puhe *meijän kyläst* ja passiivin käyttö monikon 1. persoonan muotona (*katotti, mentti, saatti*). Esimerkissä 13 taas kuvataan luotoa toisin: viittaavalla *siellä*-demonstratiivilla puhuja kertoo yleisen tiedon luodon sijainnista. Tässä tulee hyvin esiin myös demonstratiivien referentiaalinen ulottuvuus. Esimerkissä 12 referentiaalisesti avoin eli aiheen käsittelyn jatkoa heijastava *tonne ulos* sijoittuu kertomuksen alkuun, kun taas esimerkin 13 *siäl ulkon* päättää luodon sijainnin kuvauksen. Vaikka *tämä/täällä* on erityisesti uusia puheenaiheita esittelevä demonstratiivi, myös osoittava *tuo/tuolla* antaa ymmärtää, että jatkoa seuraa (Etelämäki 2006: 98–99, 199–200). Näissä esimerkeissä demonstratiivin ilmaisema ETK on symmetrinen, sekä puhujan että kuulijan sisältävä indeksinen tausta, mutta niitä erottaa se, onko huomiopiiri kuvauksessa mukana vai ei. Osoittavassa *tonn- ulos* -tapauksessa ETK sisältää huomiopiirin eli tässä tapauksessa puhujan omakohtaisen kokemuksen, kun taas riittävää tunnettuutta ilmaisevassa *siäl ulkon* -tapauksessa ETK asettuu vain puhujalle ja kuulijalle yhteiseen tietoon.

Tämä/täällä-demonstratiivin esiintymiä on aineistossani *ulko*-grammin yhteydessä vain muutama. Esimerkissä 14 käsitellään paikkakunnalla käyneitä tutkijoita, ja teemaa on käsitelty jonkin verran jo ennen esimerkin katkelmaa.

(14) MP Mitäs se vanha mies kävi.

KM No / 'em minä muista 'paraikaa 'mitä se / mitä se 'tutki kai mitä em 'minä muista 'mitä se kysel oikee. /

KM Juuremmasta oli kysy... 'kyl hāj jotai kysel en... (muista.

MP Suursaaren asioi vai.

KM 'Nii / no ilmam 'muuta jotain näit- (oj (ja mitä nii ku oishan siit (jää *tänne* kässykääm mut / 'yks kerta se 'täss- ol yks yks va... 'aika 'vanha miäs. /

KM Mut 'minä muistan että 'sil / olis ollu niin- ku / niin- kun olis ollu sellai 'nuor mies se mu... ei se 'mukana ol... jos se olis vähä niin- kun eri mi... /

KM Nii olik se sit eri / päivä että (sanottii z z z z z iltaa z. /

KM Ne- ol *täss-* 'ulkoj ja 'vähän aikaa ne *siin...* /

KM Voi minust / 'em minä muista oikein 'mitä sil mitä se 'mitä se kävi *tääl...*

KM Mut se 'jotenkin "kävi *tääl* vissii kans z...

MP Olkos se, joku prohvessor vai. Se vanha mies.

KM E 'mie e 'miä 'mistäs niit sit tiätää ku / e... /

KM 'Joku 'aika 'vanha miäs se- ol vähä laihatkoine miäs / 'tumma sellaim 'must... mus... /

(LA Suursaari 3921 435–447)

Puhuja käyttää lähes pelkästään *tämä/täällä*-demonstratiivia, jolla hän osoittaa puheena olevan tarkoitteen olevan huomion kiinnittämisen ja käsittelyn jatkamisen arvoinen. Käsillä olevan tarkastelun pääasiallisessa kohteessa *täss ulkon* demonstratiivin indeksisenä taustana toimii puhuja yksin. Toisin sanoen vain puhuja tietää, miten käsiteltävä, ulkona tapahtunut tilanne tulkitaan; se kuuluu vain hänen huomiopiiriinsä. *Tuossa ulkona* osoittaisi kuvattavaa tilannetta ja ilmaisisi, että puhujan lisäksi myös kuulija osaa tulkita, mistä oikeastaan on kyse. Tässä tulee hyvin näkyviin demonstratiivien merkitysero: katkelmassa haastattelijan kysymykset ovat siinä mielessä aitoja kysymyksiä, että hänellä ei voi valmiiksi olla niihin yleiseen tietämykseen perustuvaa vastausta, päin vastoin kuin käyttämäni aineiston haastatteluissa tyypillisesti on. Useimmiten haastateltavalle on selvää, että haastattelijalla on jonkinlainen käsitys asioista (tyypillisesti perinteisen agraarikulttuurin työ- ja elintavoista), joista tämä toivoo kerrottavan. Tällöin *tuotuolla*-demonstratiivin käyttö on luontevaa: keskustelijoilla on yhteinen käsitys demonstratiiviuttauksen ja huomion kohteena olevasta tarkoitteesta, joten viittauksen indeksisenä taustana (ja ETK:nä) toimivat puhuja ja kuulija yhdessä. Esimerkissä 14 jaettua ennakkotietoa sen sijaan ei ole, joten viittauskeinona on *tämä/täällä*-

demonstratiivi, jonka indeksisen taustan muodostaa puhuja yksin. *Siellä ulkona* taas viittaisi vain puhujan riittävän tunnettuna käsittelemään paikkaan, minkä puhuja itse asiassa tekeekin *tässä ulkon*-ilmaisua seuraavalla demonstratiivilla *siin*.

Edellisissä esimerkeissä nähtiin, että demonstratiivien indeksisen ulottuvuuden voi tulkita myös ETK:nä, puheena olevan tilanteen tulkintaa ohjaavana lähtökohtana. *Tämä/täällä*-demonstratiivin indeksiseen taustaan ja siten sen ilmaisemaan ETK:een kuuluu vain puhuja. Sekä *tuotuolla*- että *se/siellä*-demonstratiivien ilmaisemaan ETK:een kuuluvat sekä puhuja että kuulija, joten grammin yhteydessä esiintyessään niiden kuvaan tuomat ETK:t eivät tältä osin eroa toisistaan. Ero käy ilmi, kun katsotaan, millainen tämän kiintopisteen ja kuvatun tilanteen muiden ilmipantujen jäsenten – muiden kiintopisteiden – välinen suhde on. Palaan tähän seikkaan jaksossa 8, jossa kuvaan erilaisia kiintopisteitä Talmyn (2000) huomion ikkunoinnin käsitteen avulla.

Demonstratiivien ja grammien yhteisesiintymien tarkastelu vahvistaa Etelämäen (2006) näkemystä demonstratiivien merkityksestä, mutta tuoko se mitään uutta demonstratiivien merkityksen analyysiin? Nähdäkseni tässä tarkastellut tapaukset antavat uutta tietoa ennen kaikkea *tuotuolla*-demonstratiivista. Aineistostani nousee esiin *tuotuolla*-demonstratiivin käyttö tapauksissa, joissa puhuja kuvaa omakohtaista kokemustaan. Merkitykseen liittyy siis evidentialisuus eli tieto kerrotun asian alkuperästä. Se on mahdollista, koska *tuotuolla* ottaa indeksiseen taustaan eli ETK:een mukaan myös kuulijan. Tätä voi aineistoni kaltaisessa haastattelumateriaalissa pitää kohteliaisuuteen liittyvänä valintana, mutta siinä voi nähdä myös yleisemmän ihmisen kognitiivisen taipumuksen, yhteisen huomion kiinnittämisen. Tomasellon (1999: 21, 56–93) mukaan vain ihmisille on ominaista *joint attention*, asioiden osoittaminen toisilleen ja niiden tarkastelu yhdessä. Hän osoittaa myös, että tämä toiminta on hyvin tärkeää siinä, miten lapsi omaksuu kielen (mts.). Kyse on siis ihmiselle ja ihmisenä olemiselle hyvin keskeisestä asiasta. *Tuotuolla*-demonstratiivin merkitys osuu täsmälleen tähän tehtävään: sillä osoitetaan ja sen indeksinen tausta on puhujalle ja kuulijalle yhteinen. Sen ilmaisemassa ETK:ssä ovat mukana molemmat osapuolet, joilla on siten yhteinen tarkastelunäkökuuma puhujan osoittamaan seikkaan.

Tähän asti tarkastelun painopiste on ollut *ulko*-grammien adverbikäytössä ja erilaisissa toissijaisissa kiintopisteissä. Seuraavaksi käsittelem lyhyesti *ulko*-grammien orastavaa postpositiokäyttöä, jonka yhteydessä päästään tarkastelemaan myös ensisijaista kiintopistettä.

7. *Ulko*-grammit postpositioina: ensisijainen kiintopiste

Ulko-grammit toimivat ennen kaikkea adverbeina, mikä on edellisessä käsittelyssä ollut lähtökohtani, ja samantyyppistä suhdetta ilmaisevana postpositiona käytetään *ulkopuole/lla*-, *-lta*, *-lle* -sarjaa. Internethakujen avulla käy kuitenkin selville, että myös *ulko*-grammeja käytetään ainakin epämuodollisessa kirjoitetussa kielessä jonkin verran myös postpositioina. Postpositiokäyttö vahvistaa osaltaan tulkinnan siitä, että ulkona olemisena kuvatun tilanteen ensisijainen kiintopiste on säiliö: *ulko*-postition genetiivisijainen täydennys viittaa säiliöön ja postpositio ilmaisee yksin sijainnin staattisuutta (*ulkona*) tai muutoksellisuutta (*ulos*, *ulkoa*). Seuraavat esimerkit (15–17) havainnollistavat tätä.

(15) Kavereita, tekemistä ja jonkin näköstä aivotoimintaa myös *koulun ulkona*. (<http://www.basso.fi/keskustelu/kayttaja/kukan.nimi> 6.7.10)

(16) Postia PAVEen voi laittaa (sisäpostissa) PAVE/Siban palkat tai *talon ulkoa* osoitteella: Palvelukeskus PAVE/Siban palkat, PL 1400, 02015 TTK
(http://www.siba.fi/fi/palvelut/palveluhakemisto/palvelu.php?global_id=31010&return_url=%2Ffi%2Fpalvelut%2Fpalveluhakemisto%2Fabc.php 26.4.2010)

(17) Kaveri ja sen muija jäi kerran *auton ulos*, ovet lukossa ja avain virtalukossa, ei siin muutaku soitto poliisille ja kohtaha sieltä sit maija kaarsi paikalle. (<http://www.pakkotoisto.com/moto-ja-tekniikka/83239-autojen-lukonavaus-kysely/> 5.7.10)

Koska valtaosa suomen grammeista on monifunktioisia, *ulko*-grammien käyttö postpositiona voi saada rakenteellista tukea melkeinpä miltä tahansa samassa kontekstissa esiintyvältä grammilta. Nähdäkseni erityisen tehokasta tukea *ulko*-grammille voi antaa sen vastakohtaa ilmaiseva *sisä*-grammi, kuten esimerkeissä 18 ja 19. (Samanlaiseen suhteeseen englannin *out of*- ja *into/in*-grammien kesken viittaa Cappelle (2001: 322–323); vastakohtaisista grammeista yleisemmin Ojutkangas 2006). Esimerkissä 20 kiintopisteenä on ovi, jonka yhteydessä grammi saanee tukea *takana*-postitiolta, vaikka sitä ei samassa kontekstissa mainitakaan. Tapaus on esimerkki myös siitä, että *sisä*-grammien tavoin myös *ulko*-grammien postpositiokäyttö on mahdollista myös silloin,

kun kiintopisteenä on tilaan johtava väylä; säiliön ei ole oltava täysin prototyypinen kelvataksaan kiintopisteesi. Väylän voi ymmärtää myös säiliön metonymyisenä ilmaisuna. (Vrt. Ojutkangas ja Huumo 2010.)

(18) Siellä voivat etsiä töitä *talon sisältä* tai *talon ulkoa*.

(<http://keskustelu.plaza.fi/ellit/tyo-ja-yhteiskunta/kahvitunnilla/1684406/teleurkintaa-operaattorin-huoltomies/> 26.4.2010)

(19) *Laukun ulkona* yksi vetoketjullinen tasku ja *sisällä* kolme avointa taskua ja yksi vetoketjullinen tasku. (www.huuto.net/kohteet/iso-vastustamaton--guess.../131460135?ref=gl 6.7.10)

(20) Avasin oven tädin kanssa, ja *oven ulkona* ei ollutkaan Pedroa vaan iso lahjapaketti ja kortti. (<http://alman.vuodatus.net/blog/1645223> 20.8.2010)

Sisä-grammien tukea *ulko*-grammien muutoksessa vahvistanee sekin, että *sisä*-grammejakin käytetään itse asiassa useammin adverbina kuin postpositiona. *Sisä*-grammien yhteydessä olen esittänyt, että tähän olisi syynä säiliön käsitteellinen yksinkertaisuus (verrattuna muihin, aina määränäkökulman vaativiin perusakseleihin, vrt. esim. edessä–takana) ja säiliön käsitteen keskeisyys ihmiselle. Suoranaisesti säiliöön suhteutuvia sijainteja kuvaavia grammeja on verrattain helppo käyttää ilman ilmimainintaa säiliöstä; grammien voi itsessään nähdä sisältävän tietoa myös ensisijaisesta kiintopisteestään. (Ojutkangas 2008: 394–398.)

Muutos adverbista postpositioksi tarvitsee myös syntaktisen kaksitulkintaisuuden mahdollisuuden eli sellaisen kontekstin, jossa grammin on mahdollista hahmottaa liittyvän joko verbin muotoon (kuten esimerkkien 21 ja 22 *tuleva-* ja *tapahtuvasta-*sanoihin; merkitty hakasulkein) tai nominin genetiivimuotoon (*auton*, *koulun*; kursivoitu):

(21) Laminoidut sivulasit ehkäisevät tehokkaasti *auton* [*ulkoa* tulevaa] tie- ja rengasmelua, vähentävät tehokkaasti sisätiloihin pääsevää UV-valoa ja pienentävät kolaritilanteessa autosta ulosviskautumisen

mahdollisuutta.

(<http://www.pilkington.com/europe/finland/finnish/automotive+agr/support/glass+explained/laminoidut+sivulasit.htm> 26.4.2010)

(22) Ruskeasuon koululla on yhteensä n. 30 opettajaa, joten vastauksista ei voi tehdä kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä *koulun* [*ulkona* tapahtuvasta] opetuksesta. (<http://www.ihaksi.net/loppuprojekti.html> 6.7.10)

Näissä esimerkeissä voi nähdä analogiaan perustuvan reanalyysin elävänä. Syntaktinen monifunktioisuus on niin olennainen osa suomen grammien järjestelmää, ettei sinänsä ole yllätys, että se ohjaisi ryhmän poikkeuksellisesti yksifunktioisia jäseniä muuttamaan tältä osin. Käsittelen postpositiolausekkeella kuvatun tilanteen kiintopisteitä seuraavassa jaksossa, jossa siirryn tarkastelemaan *ulko*-grammeja ja eri kiintopistetyyppejä ikkunoinnin näkökulmasta. Jakson tarkoituksena on toimia myös yhteenvetona esittämälleni analyysille.

8. Kokoavaa tarkastelua: ikkuna ulos

Edellä on nähty, että "kielteisen" tai käänteisen sijainnin ilmaisemisessa hyödynnetään suomessa monenlaisia kiintopisteitä: kuvattavan tilanteen käsitteistykseen perustuvaa säiliön sisä- ja ulkopuolta ja niitä erottavaa tai yhdistävää rajaa sekä erilaisia puhetilanteessa määrittyviä kiintopisteitä. Erilaiset suhteutuskohdat voivat myös yhdistyä. Olen esittänyt, että tämä voisi olla yksi syy *ulko*-grammien poikkeukselliseen adverbistatukseen: moninaiset käsitteistysmahdollisuudet eivät ohjaa rakennetta kiteytymään adpositiolausekkeille tyypillisellä tavalla. Toinen syy siihen, että *ulko*-grammeja käytetään adverbeina on niiden merkitys. Koska niillä ilmaistu sijaintisuhde kytkeytyy säiliöön, jonka prototyyppisenä edustajana voi pitää rakennusta, grammin omaan merkitykseen kuuluu myös tietoa kiintopisteestä; merkitys on tyypillisimmin 'ei rakennuksessa'. Toisaalta suomen koko grammijärjestelmälle hyvin ominainen kaksifunktioisuus ohjaa myös *ulko*-grammeja tähän suuntaan; sillä on epävirallisissa rekistereissä jonkin verran myös postpositiokäyttöä.

Olen analysoinut kiintopisteiden järjestelmää Talmy (2000) ensi- ja toissijaisen kiintopisteen käsitteiden avulla. Kokonaiskuvan tavoittelemiseksi selvitän seuraavaksi, miten tätä järjestelmää voisi kuvata ikkunointina (Talmy 2000: 257–309). Ikkunoinnilla tai huomion ikkunoinnilla (*windowing of attention*) tarkoitetaan sitä, kuinka ihmisen kognitiivinen kyky kohdistaa huomionsa eriasteisesti tilanteiden eri puoliin tai osiin heijastuu suoraan näiden tilanteiden kielelliseen kuvaukseen: kuvauksessa ilmaisun saavat osat ovat huomioikkunassa (*windowed*) ja ilmaisutta jäävät ovat ikkunan

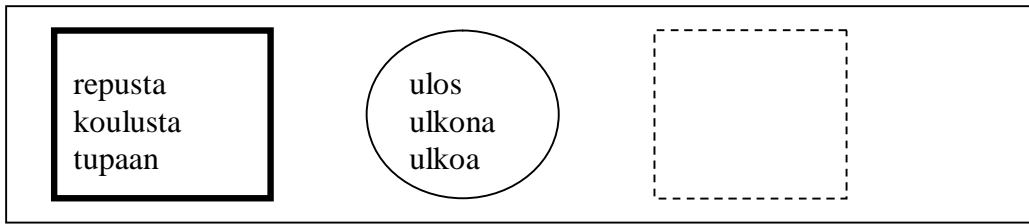
ulkopuolella (*gapped*). Talmy (2000: 270, 276, 272) mukaan esimerkiksi liikettä kuvattaessa on tyypillistä, että reitin keskiosa tai kauttakulkupaikat jäävät ikkunoimatta (*medial gapping*), ikään kuin reitin lähtö- ja päätepiisteet liittyisivät toisiinsa saumattomasti. Ikkunoinnille on tyypillistä myös moninkertaisuus: kuvattavaan tilanteeseen voi olla yhtä aikaa useampia ikkunoita, jotka voivat olla sisäkkäisiä ja rinnakkaisia ja joiden välinen suhde voi olla hierarkkinen tai tasaveroinen (mts. 299–300). Talmy (mts.) havainnollistaa tätä seuraavalla esimerkkisarjalla (23):

	IKKUNASSA
(23) a. <i>Pallo vierii nurmikolta takaisin kentälle.</i>	muuttuja, kiintopiste/lähtöpiste, kiintopiste/päätepiiste
b. <i>Pallo vierii takaisin kentälle.</i>	muuttuja, kiintopiste/päätepiiste
c. <i>Pallo vierii takaisin.</i>	muuttuja
d. <i>Vieritin pallon takaisin.</i>	aiheuttaja/muuttuja [muuttuja]
e. <i>Vierittelin palloa edestakaisin.</i>	aiheuttaja/muuttuja [muuttuja] [syklinen toisto]

Muuttujan ja kiintopisteen valinnassa on kyse hierarkkisessa suhteessa olevista ikkunoista: muuttuja on etualaisempi kuin kiintopiste. Kun kuvattavana on liike, muuttujalla voi valinnaisesti olla useampia rinnakkaisia kiintopisteitä, kuten esimerkin nurmikko ja kenttä (23a–c). Edelleen tilanteiden kytkeytyminen toisiinsa näkyy sisäkkäisinä ikkunoina, kuten esimerkissä 23d ja e, joissa aiheuttamisen kuvaus ottaa liikkeen (varsin karsitun) kuvauksen sisäänsä. Tällaiseen kokonaisuuteen voi edelleen liittyä aspektuaalinen ikkuna, 23e:n tapauksessa toistuvan toiminnan aiheuttamisen kuvaus. Seuraavaksi pyrin kuvaamaan *ulko*-grammien käyttöä näistä näkökulmista. Käytän tässä yhteydessä pelkistettyjä esimerkkejä selvyuden vuoksi. Jätän myös muuttujan pois seuraavista kuvioista; se on itsestään selvästi aina huomioikkunassa.

Seuraavat kuviot esittävät *ulko*-grammeilla kuvattujen sijaintisuhteiden neljää erilaista kiintopisteyhdistelmää (vrt. myös Talmy 2000: 262–263). Kussakin uloin ympäröivä kehä osoittaa, että säiliön sisä- ja ulkopuoli ja näiden välinen raja muodostavat "keskinäisten yhteyksien tapahtumakehyksen" (*interrelationship event frame*), jonka jäsenet kulkevat käsitteellisesti yhdessä. Ikkunoissa paksumpi viiva kertoo itse säiliön olevan ensisijainen kiintopiste, ja katkoviivalla on kehystetty sisältyvien toissijaisten kiintopisteiden ikkunat. Nämä kiintopistetyypit kuuluvat siis samaan tapahtumakehyk-

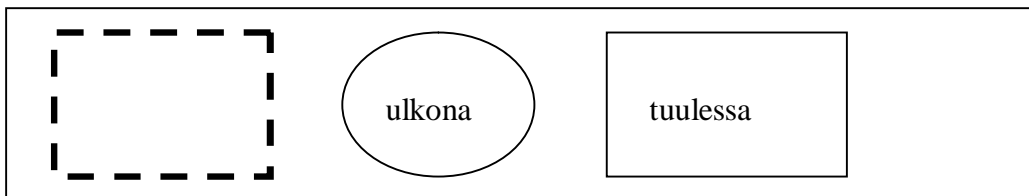
seen. Grammit olen sijoittanut pyöreään kehään; voi myös ajatella, että grammi on liima, joka sitoo tapahtumakehyksen sisällä eri kiintopisteet toisiinsa.

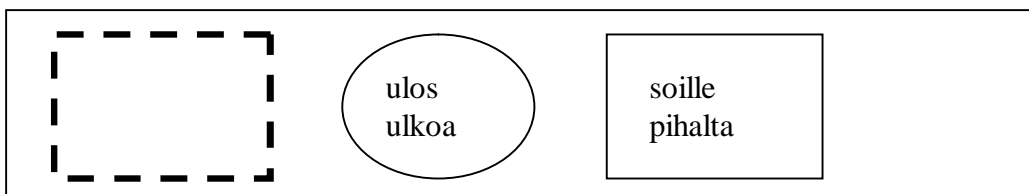
Kuvio 1. *Repusta ulos, koulusta ulkona, ulkoa tupaan.*

Kuvio 2. *Ovesta ulos/ulkona, ulkoa ovesta.*

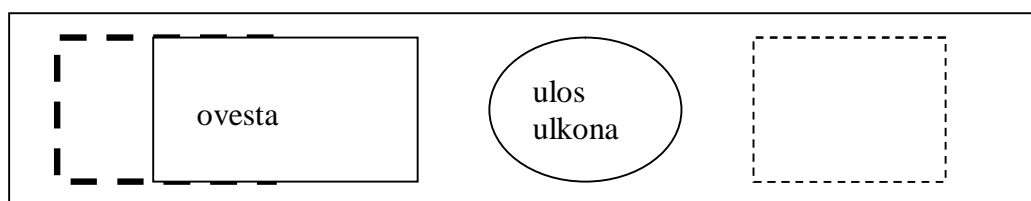
Kuvio 3. *Ulkona tuulessa.*

Kuvio 4. *Ulos soille, ulkoa pihalta.*

Ikkunoiden sijoittuminen grammin eri puolille on relevanttia eri kiintopistetyyppien esiintymis- ja yhdistymismahdollisuuksien kannalta, vaikka se ei aina vastaakaan sanajärjestystä. Kuvioista 1 ja 2 voi ensinnäkin nähdä, että odotuksenmukaisesti ensisijainen kiintopiste eli säiliö ja säiliöön tai säiliöstä johtava väylä toimivat grammin kaikkien muotojen kanssa. Palaan säiliön ja väylän suhteeseen tarkemmin jäljempänä. Toiseksi kuvat 3 ja 4 havainnollistavat sisältyvien toissijaisten kiintopisteiden käyttöä: olosijaisella muodolla ilmaistu sijainnin tarkennus voi esiintyä vain olosijaisen *ulkona*-muodon kanssa (**ulos/ulkoa talossa/pihalla*). Muutossijoilla ilmaistut toissijaiset kiintopisteet voivat puolestaan esiintyä vain muutossijaisten grammien kanssa (**ulkona pihalle/pihalta*). Tässä seikassa tulee näkyviin ensisijaisten ja toissijaisten kiintopisteiden välinen ero: erosijalla ilmaistu kiintopiste voi esiintyä olosijaisen *ulkona*-muodon kanssa silloin, kun kyseessä on ensisijainen kiintopiste (kuviossa 1: *ulkona koulusta*).

Kolmanneksi säiliön ja väylän käyttäminen kiintopisteenä samassa kuvauksessa vaikuttaa olevan mahdotonta. Säiliö ja väylä siis sulkevat toisensa pois, mikä vahvistaa tulkintaa, että väylä on metonyyminen tapa käsitteistää säiliö. On huomattava, että tämä koskee kuitenkin tiukimmin tapauksia, joissa säiliö edustaa lähdettä (*?talosta ovesta ulos/ulkona*), sillä *ulkoa ovesta tupaan* tuntuu melko luontevalta⁸. Tämä seikka voi heijastaa sitä, että säiliöstä pois liikuttaessa väylä käsitteistetään säiliön osaksi tiiviimmin kuin silloin, kun liike suuntautuu kohti säiliötä. Kuvion 2 voisi piirtää uudelleen 2':n tapaan:

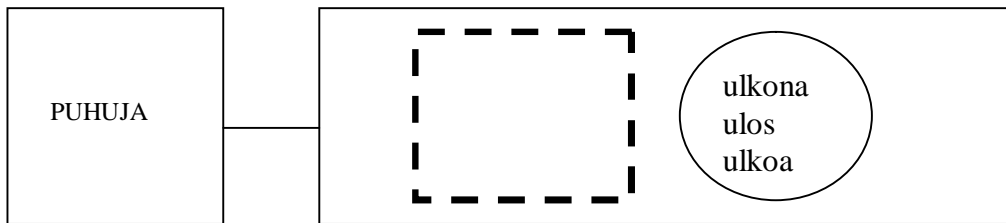

Kuvio 2'. *Ovesta ulos/ulkona.*

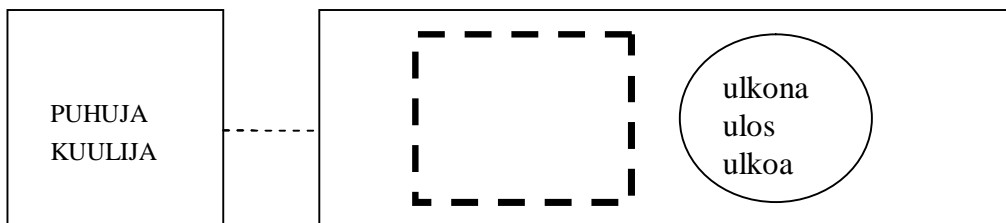
Kuviot 5–7 esittävät, miten deiktisten demonstratiivien ilmaisemat erilliset toissijaiset kiintopisteet voi kuvata ikkunoinnin avulla. *Ulko*-grammien ympärille rakentuva tapahtumakehys on kuvioissa

⁸ Jos väylä on vähemmän kanoninen, se ei kenties yhtä perusteellisesti sulje säiliön ilmaisemista pois, kuten seuraava esimerkki osoittaa: – – päätyi sängyn työtäisemänä lentämään kummittelevasta *talosta ikkunasta ulos* (<http://www.roolipelit.net/index.php?name=PNphpBB2&file=viewtopic&t=678> 4.5.2011).

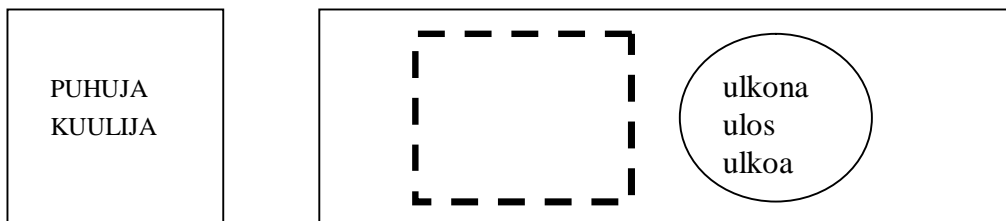
hyvin skemaattinen, mutta sen sisällä voisi olla eri tyyppisiä kiintopisteilmauksia. Skemaattisuuden tarkoituksena on näyttää, että demonstratiivin muoto seuraa nimenomaan grammin muotoa mahdollisista kiintopisteilmauksista riippumatta.

Kuvio 5. *Täällä* *ulkona*, *täältä/tänne* *ulos/ulkoa*.

Kuvio 6. *Tuolla* *ulkona*, *tuolta/tuonne* *ulos/ulkoa*.

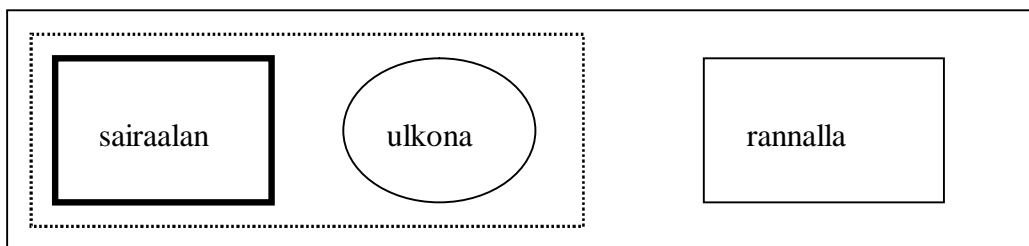

Kuvio 7. *Siellä* *ulkona*, *sieltä/sinne* *ulos/ulkoa*.

Näissä kuvioissa varsinaisen tapahtumakehyksen edelle lisätty ikkuna kuvaa indeksistä taustaa, joka on erillinen toissijainen kiintopiste. Kuvion kuvaama tilanne on esimerkki ikkunoiden moninkertaisuudesta (vrt. esim. 23): spatiaalisen tapahtumakehyksen lisäksi mukana on diskurssin tasolla syntyvä huomioikkuna (vrt. myös Talmy 2000: 208). Indeksiseen taustaan voi sisältyä joko puhuja yksin (*tämä/täällä*) tai sekä puhuja että kuulija (*tu/tuolla*, *se/siellä*). Demonstratiivien ilmaisemat indeksiset taustat eroavat toisistaan myös siinä, millainen suhde niillä on viittauskohteensa huomiopi-

riin (tässä: keskinäisten yhteyksien tapahtumakehykseen). Kuviossa 5 tätä suhdetta kuvaa yhtenäinen viiva (*täällä* implikoi sisältyvyyttä huomiopiiriin) ja kuviossa 6 katkoviiva (*tuolla* ilmaisee kuulumista huomiopiirin ulkopuolelle). Kuviossa 7 puolestaan ei ole kytköstä kahden uloimman ikkunan välillä (*siellä* ei ota kantaa huomiopiiriin).

Kuinka sitten grammin käyttöä postpositiona voisi kuvata ikkunoinnin avulla? Postpositiolausekkeen keskeinen ominaisuus on, että grammi yksin vastaa siinä kiintopisteen ja muuttujan välisen suhteen ilmaisemisesta. Postposition käytön voi nähdä perustuvan säiliön umpinaisempaan käsitteistykseen: keskinäisten yhteyksien tapahtumakehyksen muut jäsenet jäävät taka-alalle. Ensisijaisen kiintopisteen ilmaisun ja postposition on liityttävä tiiviisti yhteen, koska kiintopisteen ilmaiseva sana ei selviytyisi tehtävästään yksin. Sijaintia voi postpositionkin yhteydessä tarkentaa toissijaisin kiintopistein, mutta tällöin ne toimivat itsenäisemmin kuin adverbien yhteydessä – ne ovat lähempänä erillisiä kuin sisältyviä toissijaisia kiintopisteitä. Kuvio 8 havainnollistaa tätä.

Kuvio 8. *Sairaalan ulkona rannalla.*

Ensi- ja toissijaisen kiintopisteen käsitteet samoin kuin toissijaisten jako sisältyviin ja erillisiin ovat osoittautuneet hyödyllisiksi suomen grammien analyysissa. Sen kuluessa on myös käynyt ilmi, että toissijaisten kiintopisteiden erillisyyskin on jatkumo: *ulko*-grammin yhteydessä käytetyn *tämä/täällä*-demonstratiivin ilmaiseva toissijainen kiintopiste ei ole aivan yhtä selvästi erillinen kuin muiden demonstratiivien ilmaisevat, koska se implikoi (mutta ei ilmaise) sisältyvyyttä puheena olevan tarkoitteen huomiopiiriin. Myös sisältyvien toissijaisten kiintopisteiden joukosta erottuu irrallisempi ryhmä, postposition yhteydessä käytetyt tilanteen kuvauksen tarkennukset.

Palaan vielä pohtimaan grammien sijaituvutusta. Kognitiivisessa kielentutkimuksessa tilan peruskäsitteinä esitetään esimerkiksi inkluusio, separaatio, assosiaatio ja kontakti (Langacker 1987: 225–231;

Leino 1993: 198–203). Koska sekä grammin vartalolla että sijapääteellä on oma merkityksensä, on grammien kuvaama sijaintisuhde käsitteellisesti monimutkaisempi kuin pelkän sijan kuvaama. Grammit voivat systemaattisesti ilmaista kahta peruskäsitettä samaan aikaan; esimerkiksi *sisältä* ja *ulkoa* ilmaisevat inkluusioita ja separaatiota samanaikaisesti.

Tällainen, kaikkien grammien muutossijaisia muotoja koskeva ristiveto perustuu ensi- ja toissijaisiin kiintopisteisiin ja niiden kautta moninkertaisiin huomion ikkunointeihin. Sijaintisuhteen ensisijaisen kiintopisteen määrää grammin vartalon merkitys (esimerkiksi inkluusio tai alla oleminen), eikä toissijaista kiintopistettä välttämättä tarvita, jos kuvattava tilanne on staattinen (esimerkiksi *laatikon sisällä* tai *pöydän alla*). Dynaamistenkaan tilanteiden kuvauksissa toissijainen kiintopiste ei aina saa lainkaan kielellistä ilmaisua, mutta se on kuvauksessa kuitenkin läsnä. Erosijaisilla muodoilla kuvatuissa tilanteissa toissijainen kiintopiste on se, mihin liike suuntautuu (esimerkiksi *laatikon sisältä*: toissijainen kiintopiste on jossakin laatikon ulkopuolella), ja tulosijaisilla muodoilla vastavasti liikkeen lähtökohta (esimerkiksi *pöydän alle*: toissijainen kiintopiste on jossakin pöydän ympäristössä). Jos toissijainen kiintopiste ei saa tilanteen kuvauksessa kielellistä ilmaisua, grammin sijamuoto vastaa sen käsitteellisestä kantamisesta. Esimerkiksi lauseessa *Pallo vierii ovelta pöydän alle* sana *ovelta* ilmaisee selvästi alla olemisen toissijaisen kiintopisteen, mutta myös lause *Pallo vierii pöydän alle* sisältää tiedon myös siitä, että liikkeellä on toissijaisena kiintopisteenä toimiva lähtökohta: sen ilmaisee grammin muodon tulosijaisuus. Talmyn mukaan vaille kielellistä ilmaisua jäävät seikat ovat huomioikkunan ulkopuolella (*gapped*), mutta suomen grammien kaltaisessa järjestelmässä muutossijat pitävät toissijaisen kiintopisteen osittaisessa – vaikkapa kaihtimin peitetyssä – ikkunassa.

Kirjallisuus

CAPPELLE, BERT 2001: Is *out of* always a preposition? – *Journal of English Linguistics* 29 s. 315–328.

ETELÄMÄKI, MARJA 2005: Context and referent in interaction. Referential and indexical dimension of the Finnish demonstrative pronouns. – Ritva Laury (toim.), *Minimal reference. The use of pronouns in Finnish and Estonian discourse* s. 12–37. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

——— 2006: *Toiminta ja tarkoite. Tutkimus suomen pronominista* tämä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

——— 2008: The Finnish demonstrative pronouns in light of interaction. – *Journal of Pragmatics* 41 s. 25–46.

FILLMORE, CHARLES J. 1982: Towards a Descriptive Framework for Spatial Deixis. – Robert J. Jarvella & Wolfgang Klein (toim.), *Speech, Place, and Action. Studies in Deixis and Related Topics* s. 31–59. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.

GRÜNTAL, RIHO 2003. *Finnic adpositions and cases in change*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 244. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

HANKS, WILLIAM F. 1992: The indexical ground of deictic reference. – Charles Goodwin & Alessandro Duranti (toim.), *Rethinking context. Language as an interactive phenomenon* s. 43–76. Cambridge: Cambridge University Press.

——— 2005: Explorations in the deictic field. – *Current Anthropology* 46 s. 191–220.

HUUMO, TUOMAS 2004: ”I can see the church to my house”: Directionality in expressions of visual perception in Finnish”. – Michel Achard & Suzanne Kemmer (toim.), *Language, Culture, and Mind* s. 271–280. Stanford, California: CSLI Publications.

HUUMO, TUOMAS – OJUTKANGAS, KRISTA 2006: An introduction to Finnish spatial relations: Local cases and adpositions. – Marja-Liisa Helasvuo & Lyle Campbell (toim.), *Grammar from the human perspective: Case, space and person in Finnish*, s. 11–20. Amsterdam: John Benjamins.

HÄKKINEN, KAISA 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY.

ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

JAAKOLA, MINNA 1997: Genetiivin kanssa esiintyvien adpositioiden kieliopillistumisesta. – Tapani Lehtinen & Lea Laitinen (toim.), *Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta* s. 121–156. Kieli 12. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

KITTLÄ, SEPPO – YLIKOSKI, JUSSI, tulossa: Remarks on the coding of Goal, Recipient and Vicinal Goal in European Uralic.

KS = MOT *Kielitoimiston sanakirja 2.0*. <http://mot.kielikone.fi/mot/turkuyo/netmot.exe> 25.3.2010.

LA = *Lauseopin arkisto*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos. Internetsivu http://olaui.suo.utu.fi/%7Elauseopin_arkisto/.

LAKOFF, GEORGE 1987: *Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: Chicago University Press.

LANGACKER, RONALD W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol . 1: *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.

LAURY, RITVA 1996: Pronouns and adverbs, figure and ground: The local case forms and locative forms of the Finnish demonstratives in spoken discourse. – *SKY 1996 Yearbook of the Linguistic Association of Finland* s. 65–92.

——— 1997: *Demonstratives in interaction: The emergence of a definite article in Finnish*. Amsterdam: John Benjamins.

——— 2005: First and only. Single-mention pronouns in spoken Finnish. – Ritva Laury (toim.), *Minimal reference. The use of pronouns in Finnish and Estonian discourse* s. 56–74. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

LEINO, PENTTI 1993: *Polysemia – kielen moniselitteisyys. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1*. Kieli 7. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

LEVINSON, STEPHEN – MEIRA, SÉRGIO – THE LANGUAGE AND COGNITION GROUP 2003: 'Natural concepts' in the spatial topological domain – adpositional meanings in crosslinguistic perspective: an exercise in semantic typology. – *Language* 79 s. 485–516.

MÜHLHÄUSLER, PETER 2001: Universals and typology of space. – Martin Haspelmath – Ekkehard König – Wulf Oesterreicher – Wolfgang Raible (toim.), *Language typology and language univer-*

sals: an international handbook s. 568–574. Berlin: Walter deGruyter.

NS = *Nykysuomen sanakirja*. Helsinki: WSOY.

OJUTKANGAS, KRISTA 2001: *Ruumiinosannimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 845. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

——— 2005: Viittauskehykset ja tarkastelunäkökulma – miten sijaintia perusakseleilla kuvataan? – *Virittäjä* 109 s. 525–551.

——— 2006: Spatial axes in language and conceptualization: the case of bidirectional constructions. – Marja-Liisa Helasvuo & Lyle Campbell (toim.), *Grammar from the human perspective: Case, space, and person in Finnish* s. 21–40. Amsterdam: John Benjamins.

——— 2008: Mihin suomessa tarvitaan sisä-grammeja? – *Virittäjä* 112 s. 382–400.

OJUTKANGAS, KRISTA – HUUMO, TUOMAS 2010: Mikä erottaa muodot *sisällä* ja *sisässä*? "Synonymisten" muotojen analyysi. – *Sananjalka* 52 s. 19–43.

QUIRK, RANDOLPH – GREENBAUM, SIDNEY – LEECH, GEOFFREY – SVARVIK, JAN 1985: *A comprehensive grammar of the English language*. London: Longman.

SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1998: *Läsnäolon pronominit*. Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistujaan. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

TALMY, LEONARD 2000: *Toward a cognitive semantics*. Volume 1: *Concept structuring systems*. Cambridge: MIT Press.

TOMASELLO, MICHAEL 1999: *The cultural origin of human cognition*. Cambridge: Harvard University Press.